

problem elite

Hose Ortega y Gasset: POBUNA MASA, Alef — Gradac, Čačak 1988.

nebojša kuzmanović

Društvo dvadesetog veka je društvo koje je ispunjeno masovnom proizvodnjom, masovnom potrošnjom — masama ljudi. Zašto i kako su mase nastale? Da li su one samo proizvod demografske eksplozije?¹ Nose li one sobom dobro ili zlo?

Ortega i Gaset u toj pojavi a priori vidi pošast koju treba antropološko-psihološki ispitati, a potom suzbiti, jer ona predstavlja pretjeru zapadno-evropskej civilizacije.

Ujedinjenjem liberalne demokratije, nauke i industrijalizacije 19. vek je stvorio bogatije društvo — pre svega u materijalnom smislu. Tako je prosečan čovek, u odnosu na prošle epohe, postao bogatiji. Novi svet ne ograničava čoveka, već ga sve više podstiče da zadovoljava svoje protheve.

Takvo stanje stvara kod ljudi uverenje da ta bogatstva nisu proizvodi društvene organizacije već da su ona prirodni proizvodi, bogom dani. Sada Ortega prelazi u moralnu sferu. Ljudi zaboravljaju da su za razvoj tehnike i progresa zaslužni pojedinci, a ako oni zakažu tada se bogatstvo ruši kao kula od karata. Ljudi iskazuju suštinsku nezahvalnost onome što je stvorilo i omogućilo lagodnost. Oni se počinju ponašati kao »raznežena deca«. Oni neprestano zahtevaju kao da je to njihovo prirodno pravo, te tako u vreme kriza i nestaćica mase obično traže hleba, a sredstvo kojem obično pribegavaju da ostvare svoj cilj je — uništavanje pekara.² Savršenstvo s kojim je 19. vek organizovao život po Ortegi, proizvodi ovakvo ponašanje.

Po Ortegi masa je »zbir spodoba koje nisu posebno niti naročito istaknute«.³ Znači da je njihova diferencija specifika ujednačenosti, prosečnosti. Masa nije »radnička masa«, već su to oni ljudi koji žive neautentično. Šta je po njemu »pravo postojanje«? To je ono koje se odlikuje radom i neprestanim postavljanjem i osvajanjem ciljeva. Autentično postojanje je neprekidno samoprevazilaženje.

Na osnovu odgovornosti i obaveza, odnosno »prepreka«, pravi se razlikovanje na mase i elite. Za elite Ortega upotrebljava termin »plemstvo«.⁴ Plemstvo od sebe neprestano zahteva dok je čovek-masa sobom savršeno zadovoljan. Eliti pripada onaj koji se bez predava stavlja u službu viših ciljeva. Za elitu je sinonim napor, rad i prevazilaženje, a za masu inertnost i tromost. Prema tome masa nije masa zato što je jedan određeni kvantitet, već zato što je inertna i učimala — što je zadovoljna postojćem. Čovek-masa je zadovoljan sobom, on ne želi da se poredi s drugima, jer je apriori najbolji. Njegova odlika nije otvorenost već hermetičnost. On prihvata gotove ideje kao svoje »i smatra sebe intelektualno potpunim«.⁵

Tako masa postaje intelektualno i idejno hermetična, što vodi vladavini intelektualne prosečnosti i osrednjosti. Čovek-masa se u sve razume, on ne mora da sluša onog drugog, jer ima odgovor na sva »pitanja kosmosa«.

Time on suspenduje načela kulture (važno načelo je kultura dijaloga), a proizvod toga je nasilje, jer se masa uključuje u javni život »direktnom akcijom«. Tolerancija postaje u odnosima suvišna i nepotrebna.

Ortega nasuprot takvom stanju ističe »liberalnu demokratiju« koja omogućuje ravnopravno življene s protivnikom, pa čak i sa slabijim protivnikom. Ona se odlikuje tolerancijom i dozvoljava pravo da se bude drugačiji. Za čoveka-masu je takvo ponašanje luksuz, jer je njegovo pravo na istinu jedino pravo. Ortega kaže: »Lice današnjice ništa jasnije ne optužuje od činjenice da su sve malobrojnije one zemlje gde je dopušteno postojanje opozicije«.⁶ Naglašavamo da ove redove Ortega piše u vreme nastajanja fašizma i staljinizma.

Masa se prema civilizaciji odnosi neodgovorno. Ova civilizacija je sazidana na tehnici koja svoju snagu crpi iz nauke. Kako se nauka i tehnika parcijalizuju, njihovi »službenici« po-

staju jednodimenzionalni. Oni se ne zanimaju za nauku po sebi, koja se temelji na »opštih principima kulture«, već se za nju zanimaju zbog neposredne koristi. Tako tehnika ovlađava onima koji ne vladaju njom. *Po Ortegi u Antici nije zakazao čovek već tehnika, a danas je obratno.*

Specijalizacija koja je započela u 19. veku je proizvela čoveka-masu kao »primitivca«. Specijalizovani naučnik ili tehničar gubi iz vida celinu, nedostaje mu opšta kultura. On postaje »mudrac-neznanica« jer se zahvaljujući svom partikularnom znanju »petlja« i u ono što ne zna. Tako svetom vladaju delomično kvalifikovani, a to je masa.

Naklonost za bavljenje naukom sve više opada.⁷

Po Ortegi, najveća opasnost civilizaciji preti od savremene države, jer ona neprekidno guši spontanost birokratizacijom i militarizacijom. Etatizaciju države omogućuje čovek-masa, jer se on divi državi, smatra da je on sam država i da mu ona služi, a ne uvida da je stvar obrnuti. Čovek-masa će tražiti od države da ga ona neprestano štiti od manjine koja ga uznenimira. Tako se sve više povećava broj policije, a smanjuje sloboda pojedinca.

Država svoju vladavinu zasniva na podršci javnog mnjenja. Ono daje podršku nekoj ideji ili programu. Svetom vladaju ideje i ideologije, zbog toga što čovek-masa nema svoje mišljenje i svoje ideje, a pošto je većina bez ličnog mišljenja jedna ideja lako prevlada.

Vladavina (ideja) je po Ortegi uslov socijalnog mira i prepričanja haosa, koji bi nastao da nema onih koji vladaju i onih kojima se vlada. Poslušati onog ko vlada ne znači biti poniran, već znači imati nekog ko se sledi u savladavanju prepreke. Vlast sobom nosi odgovornost i disciplinu, a ako nije nema nastupa »moralna tromost, intelektualna sterilnost i sveopšte varvarstvo.«⁸

Ortega zaključuje kako od 16. veka svetom vlasti Evropa (njene ideje), a sada je nastupilo vreme u kome se ne zna ko vlada. Odsustvo vladavine jeste vreme dekadencije. Svetom ne mogu da vladaju ni SAD ni SSSR. Američka snaga se zasniva na tehnici koju je proizvela Evropa 18. i 19. veka, a Sovjetski Savez takođe preuzima evropska načela (Marks). Ovim Ortega želi da pokaže da narod koji želi da vladaju nemaju »nove ideje«, već preuzimaju stare i njima se kamufliraju.

Ortega je veoma zabrinut za Evropu, jer jedino u njoj on vidi korektiv uzborkanom vremenu mas-čoveka. Evropa je zahvaćena dekadencijom, jer nema novih ideja i programa, a raspekanost država se pojavljuje kao ograničenje za otvorenost. »Svaki valjani intelektualac Engleske, Nemačke i Francuske oseća da ga guši granice njegovog naroda, oseća svoju nacionalnost kao jedno apsolutno ograničenje.«⁹ Ortega tu iskazuje zahtev da Evropa prevazide samu sebe, da se ujedini u Sjedinjene Evropske Države, kako ne bi postala dinosaurus. Države ne nastaju na temelju zajedničke pro-

šlosti (krv, jezik, granice), već na temelju zajedničke budućnosti. Ukoliko ne postoji program za zajedničku budućnost ne postoji ni cilj komajem se mora težiti, a onda se ostaje u polju inertnosti. Takvo stanje neprestano reprodukuje čovek-masa, jer je njegovo psihološko određenje nezainteresovanost. Takav čovek je udaljen od »zavičaja« (Heimat), kako kaže Heidegger, pa je stoga dekadencija nužan proizvod »bezavičajnosti«.

Čovek-masa je i repcionar i revolucionar, jer oni uime nekih viših, njima viših, ciljeva uništavaju sve što odstupa od osrednjosti. Čovek-masa je cinik koji poriče i uništava ono što bojni od njega izgradju. On ne želi da »jedna glava strči«, jer je on os oko koje svet okreće.

Masifikacija društva je proces koji je posle Francuske revolucije zahvatilo ekonomiju, nauku, politiku, kulturu, pa je time, kvantitativno, proširoj čovekove moći, ali ih je kvalitativno srušio. Velikom broju ljudi su postala dostupna prava na saznavanje koja su do tada bila rezervisana samo za elite. Počelo se stvarati uverenje po kojem gomile ljudi mnogo, čak sve znaju. No, za takva saznanja nije potrebno sopstveno mišljenje, već je dovoljno »pseudo-mišljenje«¹⁰ (Fromm). Taj proces u kojem svako za sebe čvrsto smatra da je »misličak«, mi nazivamo elitizacijom masa.

Kod Ortege zapažamo zahtev da svetom vladaju oni koji su najumniji i najmoralniji — koji se neprekidno prevazilaze, koji žele, u svojim promišljanjima, da zahvate celinu sveta. Najблиži ovom zahtevu bi bili filozofi i filozofija.

Medutim, oni nisu nikada vladali, kako to priznaje i sam Ortega.¹¹ Zašto? Zato što »direktna akcija« (agresivnost i netolerancija) protivreči filozofiji. Tačka ispada da plemstvo, elita (u onom smislu u kojem je Ortega odreduje, a koje je najbliže određenju filozofa) nije nikada vladalo. Vladavina se zasniva na sili, na moći (ne argumenata i razuma, već moći »pendreka«). Ortega ovako rezonuje: do Francuske revolucije ljudi su bili svesni svoje nesavršenosti i svog neznanja, pa su stoga svesno i dobroljivo pristajali da njima vladaju oni koji su od njih svesniji i »plemenitiji«, a zbog svog dobra. To, međutim, nije tačno, jer istorija pokazuje da su oni prinudeni na takav odnos. Ljudi sada nisu ni malo bolji ili lošiji, ali su oni sada u prlici da iskažu svoj zahtev (usled procesa demokratizacije) da ne žele da se njima vlada, pa makar to bilo za njihovo dobro.

Određenje Ortege i Gazeta kao konzervativnog teoretičara elite nam se može učiniti neodgovarajućim. Ortega jeste za vladavinu najboljih ali u intelektualnom i moralnom smislu, a ne u onom koji bi bio proizvod naslednog prava. Čovek elite zahteva mnogo više od sebe nego čovek-masa. On svoj život stavlja u službu viših ciljeva da bi njegov život imao smisao. Kada takvi ciljevi nedostaju on smišlja nove norme, jer oseća prazninu. Na takve »obaveze« on je nagnan unutrašnjom prinudom. Za čoveka elite su bitne obaveze i zahtevi a ne prava. Rad i prevazilaženje su sinonimi plemstva.¹²

Zahatje za vladavinom plemstva, u prvobitnom značenju te reči može nam se učiniti utočiškim, jer je vladavina povezana sa pragmatizmom, a ovaj je opet nespojiv sa Orteginim određenjem elite kao nobilis.

Dobro je što se ovo značajno sociološko delo, ponovo,¹³ pojavilo pred našim čitaocima, jer se jedino na temelju sopstvenog iščitavanja može donositi sud o delu i teoretičaru.

1 Od 6. pa do 18. veka Evropa nikada nije imala više od 180 miliona stanovnika, a od 1800. godine do 1914. taj broj se popeo na 460 miliona.

2 Pobuna masa, str. 69.

3 Ibidem, str. 35.

4 Plemstvo se u romanskim jezicima označava kao *nobiles*. Nobilis (noble) znači poznat, to je isto kao i onaj koji se trudi, koji nadilazi sebe — govori Ortega. Pobuna masa, str. 72.

5 Ibidem, str. 75.

6 Ibidem, str. 81.

7 Broj upisanih studenata na fakultete se smanjuje:

— u SR Nemačkoj od 1973. do 1982. za 16 %

— u Velikoj Britaniji od 1973. do 1982. za 6 %

— u Francuskoj od 1971. do 1982. za 9 %

8 Pobuna masa, str. 131.

9 Ibidem, str. 132.

10 Erich Fromm, *Bekstvo od slobode*, Nolit, Beograd 1983. str. 170. Evo jednog Fromovog primera: Upitajte prosečnog čitaoca novina što misli o izvesnom političkom pitanju. On će vam kao »svoje« mišljenje dati manje-više tačan izveštaj o onome što je pročitao, pa ipak — što je bitno — on veruje da je to rezultat njegovog vlastitog razmišljanja.

11 Pobuna masa, str. 110.

12 Ortega kaže: Plemenitost dostojno je kad čovek nema poverenja u ono što bez prethodno uloženog truda zatiče da mu se vrzma po glavi: takav čovek prihvata kao njemu dostojno samo ono što ga prevazilaže i što zahteva ulaganje novog napora da bi se doseglo. Str. 71.

13 Ovo delo se kod nas pojavilo još za Ortegina života. Zlatko Gašparović je preveo delo, a »Analisi naših dana« su ga 1941. godine u Zagrebu izdali.